

ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ РОБОТИ З СІМ'ЄЮ У КОНТЕКСТІ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА: СІМЕЙНО-ЦЕНТРОВАНИЙ ПІДХІД

Кальченко Л. В.

У статті представлено основні аспекти сімейно-центрованого підходу в контексті організації системи роботи з сім'єю щодо попередження соціального сирітства, визначено види профілактики. Зроблено акцент на системній організації профілактичної роботи із сім'єю, яка знаходиться у зоні ризику щодо соціального сирітства й залученні до вирішення даної проблеми державних структур та громадських інституцій територіальної громади міста.

Ключові слова: профілактика соціального сирітства, сімейно-центрований підхід, територіальна громада, консолідована політика взаємодії, міжвідомче партнерство.

В статье представлены основные аспекты семейно-центрированного подхода в контексте организации системы работы с семьёй по предупреждению социального сиротства, определены виды профилактики. Сделан акцент на системной организации профилактической работы с семьёй, которая находится в зоне риска по социальному сиротству и привлечения к решению данной проблемы государственных структур и общественных институтов территориального сообщества города.

Ключевые слова: профилактика социального сиротства, семейно-центрированный подход, территориальное сообщество, консолидированная политика взаимодействия, межведомственное партнёрство.

The article presents the main aspects of the family-centered approach in the context of organizing a system of work with families for social orphanhood prevention and describes the types of preventive measures. The focus is put on the systemic organization of preventive work with at-risk families and involvement of governmental agencies and public institutions of a local community in a city.

Key words: prevention of social orphanhood, family-centered approach, local community, consolidated policy of interaction, interagency partnership.

Явище соціального сирітства, що в останні два десятиліття набуло актуальності в Україні, є предметом дискусій у науковій теорії та практиці щодо проблем сім'ї, дитинства, соціальної й демографічної політики держави. Термін "сирітство", який історично зазначав дітей, батьки яких померли, наприкінці ХХ–ХХІ ст. набув нових форм і масштабів, що змушує дослідників шукати й нові підходи до його вивчення, актуалізує необхідність розробки та реалізації інноваційних моделей роботи з сім'єю й дітьми, спрямованих на вирішення проблеми соціального сирітства.

За даними Державного комітету статистики, станом на 1.01.2012 р. в Україні налічувалося 95 956 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [4], і хоча офіційна статистика говорить про невелику тенденцію щодо зменшення кількості осиротілих дітей останнім часом, варто зазначити, що сьогодні науковці і практики визначають появу нового соціального явища – "прихованого сирітства", під яким мають на увазі "сиріт", батьки яких не приділяють достатньої уваги своїм дітям, в силу надмірної трудової зайнятості та необхідності вирішення проблем фізичного виживання сім'ї [2, с. 9], та яке має тенденцію щодо збільшення й виступає невичерпним джерелом безпритульності й соціального сирітства дітей.

Зростання масштабів соціального сирітства викликане передусім погіршенням умов життя сім'ї, падінням її морально-ціннісного укладу й зміною ставлення до дітей, що супроводжується іноді повним витисненням їх з родини, внаслідок чого зростає дитяча безпритульність. Необхідно визнати, що сучасна сім'я просто не витримала постійних соціальних потрясінь та криз.

Саме тому метою даної роботи є розкриття сімейно-центрованого підходу щодо вирішення проблеми соціального сирітства через безпосередню організацію системи профілактичної роботи з сім'єю.

Різні аспекти сирітства як соціального явища розглядалися у працях таких зарубіжних дослідників, як А. Адлер, П. Бергер, Дж. Боулбі, Т. Лукман, Р. Мертон, К. Роджерс, Н. Смелзер, В. Фалберг та ін. Серед українських та російських науковців цією проблемою займалися Л. Артюшкіна, Г. Бевз, Л. Волинець, І. Дементьєва, І. Дубровіна, А. Капська, Н. Комарова, І. Пеша, А. Полянничко, В. Смирнов, П. Селяніна, І. Шатилов, О. Яременко та ін.

Розкриваючи мету нашого дослідження, необхідно зазначити, що, незважаючи на існуючі кризові явища суспільства, саме сім'я виступає тим соціальним інститутом, який можна розглядати як індикатор стабільності, адже якщо із сім'єю у суспільстві все гаразд, то суспільство виживе в ситуації будь-яких трансформацій, навіть кризових. Але головне полягає у тому, що сім'я – це соціокультурне середовище, в якому дитина, що з'являється на світ, формується як особистість, виховується й соціалізується. Саме тому вирішення проблем, що виникають у дитини, і її успішне становлення у соціумі можливі за умови психосоціального благополуччя родини, досягнення якого можливе завдяки сконцентрованості соціальної політики держави і суспільства на попередженні негативних соціальних явищ та підтримці сімей із дітьми.

У контексті нашого дослідження під сімейно-центрованим підходом ми розуміємо діяльність фахівців соціальної сфери, спрямовану на сім'ю та її потреби і проблеми їх вирішення, з метою запобігання ризику розвитку сімейної кризи й потрапляння родини до групи ризику щодо соціального сирітства.

Як показує практика, долати соціальні проблеми можна лише шляхом організації превентивної (профілактичної) роботи, основне завдання якої: не реагувати на проблему й боротися з її наслідками, а попереджати її (такі дії потребують менше витрат, більш успішні й руйнують механізм повторного виникнення проблеми). У випадку із соціальним сирітством орієнтація на профілактичну роботу з сім'єю дозволяє виявити й мінімізувати ризики розвитку небажаних ситуацій, серед яких і ризик соціального сирітства.

Говорячи про зміст профілактики соціального сирітства, слід зазначити, що даний процес має декілька рівнів:

- первинна профілактика (превентивні дії до того, як відбувся кризовий випадок);
- вторинна профілактика (дії щодо попередження рецидиву випадку);
- третинна профілактика (дії щодо попередження розвитку проблеми, які здійснюються одночасно із реабілітацією).

У науковій літературі виділяють також кілька рівнів профілактичної діяльності щодо соціального сирітства:

- загальносоціальний рівень (загальна профілактика) передбачає діяльність держави, суспільства, їх інститутів, спрямовану на вирішення суперечностей у сфері економіки, соціального життя, у морально-духовній сфері;
- спеціальний рівень (соціально-педагогічна, соціально-психологічна) полягає у цілеспрямованому впливі на негативні фактори, пов'язані з окремими видами відхилень або проблем;
- індивідуальний рівень (індивідуальна профілактика) – це профілактична діяльність щодо конкретних осіб, поведінка яких має риси відхилень або проблемності [1, с. 39].

У сімейно-центрованому підході важливе місце займає так звана оцінка ризиків. Ґрунтуючись саме на даній оцінці, можна визначити найбільш точний, оптимальний план дій щодо забезпечення безпеки дитини, що заснований на принципі найменшого втручання в сім'ю і, навпаки, у міру потреби швидко вжити заходи, спрямовані на захист дитини. Необхідно визначити, що з урахуванням визнання необхідності первинної профілактики, дії останньої повинні розповсюджуватися й на ранні ризики.

Соціально-педагогічна робота з сім'єю, де існує проблема ризику соціального сирітства, потребує часу й терпіння, а також професійних, системно-комплексних дій. Саме тому профілактика повинна проводитися у формі запланованих дій, послідовно спрямованих на:

- 1) роботу із випадком сімейного неблагополуччя, пріоритетом якої є соціальний захист прав та інтересів дитини й збереження цілісності її біологічної сім'ї;
- 2) ліквідацію причин, що можуть викликати небажані наслідки й ризики соціального сирітства;
- 3) проблеми, що негативно впливають на психосоціальне благополуччя, психологічний клімат в родині, психічне й фізичне здоров'я дитини.

Враховуючи це, одним із практичних кроків побудови профілактичної роботи з сім'єю щодо попередження виникнення ризиків соціального сирітства, на наш погляд, може бути розробка системи превенції соціального сирітства у межах територіальної громади міста, а також регіональної комплексної програми превенції даного явища, яка спрямована перш за все на захист сім'ї й дитинства та враховує особливості регіону. Неможливо не відмітити, що залучення територіальної громади (її суб'єктів та ресурсів) до превентивної роботи щодо соціального сирітства, її участь у розробці й реалізації регіональної комплексної програми, орієнтованої на профілактику даного явища, є наступним практичним кроком та свідченням ментальної готовності суспільства до планомірного й серйозного вирішення проблеми соціального сирітства.

Говорячи про практичну організацію роботи у контексті превенції соціального сирітства, варто зазначити, що головний принцип розробленої нами регіональної комплексної програми превенції

соціального сирітства полягає у консолідованій політиці взаємодії всіх організацій і структур, суб'єктів територіальної громади, що працюють із сім'єю на території міської громади.

Консолідована політика стосовно підтримки інституту сім'ї в межах територіальної громади міста передбачає об'єднання зусиль і ресурсів усіх структур і організацій держави і суспільства, що мають відношення до розвитку сім'ї. Ефективне вирішення проблеми профілактики соціального сирітства та збереження благополуччя родини передбачає створення оперативних служб, об'єднаних у систему, що дозволяє залучати необхідні ресурси території та координувати їх взаємодію. З метою системно-комплексної організації превенції (профілактики) соціального сирітства в межах територіальної громади міста, на нашу думку, мають бути створені спеціалізовані професійні структури та служби, які безпосередньо будуть працювати із сім'єю, яка знаходиться у зоні ризику соціального сирітства та сімейної кризи, серед яких:

– Дільнична соціально-превентивна служба (при районних (міських) центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді або при районних службах у справах дітей, соціальному центру з укріплення родини), за якою закріплено функції безпосередньої роботи із сімейним випадком у межах територіальної громади (тобто за місцем проживання сім'ї). Мета – зниження рівня соціального сирітства на відповідній території міста шляхом здійснення діяльності щодо раннього виявлення випадків сімейного неблагополуччя, організації роботи з сім'ями групи соціального ризику, кризовими і дисфункційними сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах;

– Виїзна мобільна бригада (як структурний підрозділ ЦСССДМ або соціального центру з укріплення родини), діяльність якої спрямована на екстрену допомогу сім'ям з дітьми та професійну підтримку Дільничної соціально-превентивної служби. Мета – рання профілактика соціального сирітства шляхом екстреної і планової соціальної (соціально-педагогічної) допомоги сім'ям з дітьми, які перебувають у СЖО й гостро потребують соціальної підтримки;

– Соціальний центр з укріплення родини, діяльність якого спрямована на ведення конкретного випадку і попередження розвитку сімейної кризи та виникнення ризику соціального сирітства, надання комплексної соціальної (соціально-педагогічної) допомоги й підтримки сім'ям, які потрапили у складну життєву ситуацію й попередження вилучення дитини з сім'ї. Мета – планування і реалізація діяльності у роботі із випадком у сфері профілактики соціального сирітства на території міста;

– Міжвідомча координаційна Рада з превенції (профілактики) соціального сирітства при голові міської ради як дорадчий і координаційний орган, що дозволяє виявити та залучити ресурси для вирішення конкретного випадку, що виникає на території міської громади. Мета – здійснення міжвідомчої координації взаємодії всіх служб і структур, які працюють із сім'єю групи ризику з соціального сирітства, та експертно-контрольна діяльність щодо роботи із випадками, що потребують комплексної діагностики й багатопланової допомоги.

Діяльність вищезначених служб і структур на територіях районів міста будується із залученням місцевої спільноти. Консолідована політика, що реалізується через запропоновану систему, ґрунтується на принципах міжсекторного й міжвідомчого партнерства щодо вирішення проблем сімей групи ризику з соціального сирітства.

Резюмуючи, зазначимо, що вирішення проблеми соціального сирітства, можливе шляхом організації превентивної системно-комплексної роботи із сім'єю, яка опинилася у кризі (або стоїть на її межі) через запровадження й відпрацювання механізму міжвідомчої взаємодії та консолідації зусиль суб'єктів держави і суспільства навколо проблем і потреб сімей із дітьми, створення спеціалізованих, інноваційних організаційних структур у межах територіальної громади міста, головна місія яких – попередження і своєчасна соціальна (соціально-педагогічна) допомога й підтримка сімей групи ризику з соціального сирітства, розвиток власних соціально-психолого-педагогічних ресурсів сімей щодо подолання складних життєвих обставин.

Література

1. Грачева Н. Ю. Технологическое обеспечение традиционных и инновационных ресурсов в решении проблемы профилактики социального сиротства : метод. реком. / Н. Ю. Грачева. – М. : Прометей, 2008. – 63 с.
2. Осипова И. И. Система предотвращения социального сиротства и правонарушений несовершеннолетних : монография / И. И. Осипова. – М. : Полиграф-сервис, 2005. – 280 с.
3. Осьмук Л. А. Организация системы работы с семьёй в области профилактики социального сиротства на территории муниципального образования : учеб.-метод. пособ. / Л. А. Осьмук. – Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2010. – 188 с.
4. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua. – Назва з екрана.